

Ansvarets politik

Kommunledd gentrifiering och hyresgästorganisering

The politics of responsibility. State-led gentrification and tenant organizing

During the 2010s, a number of projects have been initiated with the aim of "developing" city districts that have been classified as "vulnerable" or "particularly vulnerable". With a focus on Angered in Gothenburg, this article analyzes the governance strategies that have been dominant, what kind of conflicts they have generated, which strategies residents in the neighborhoods have developed to resist the "development" and the outcome of the conflicts. Based on critical urban research and governmentality theory, we distinguish three forms of shifting responsabilization: 1) from macro- to meso-level when municipal housing companies are given the responsibility of leading partnerships with private actors and non-profit organizations in a way that involves these actors in tasks that were previously the responsibility of the state, 2) from the meso- to the micro-level when municipal housing companies shift the responsibility for renovations and development of local environments to individual tenants, 3) from the micro-level back to the meso- and macro-level when residents of million program areas resist responsabilization and demand a re-responsibilization of the municipality and the central state.

Keywords: state-led gentrification, responsabilization, tenant organizing, urban governance, territorial stigmatization

MILJONPROGRAMMETS BOSTADSOMRÅDEN HAR varit föremål för diskussion sedan de byggdes. Men i och med 1990-talskrisen kom de att hamna i samhällsdebattens fokus på ett nytt sätt. Ett led i försöken att tygla den ekonomiska krisen var att banta den offentliga sektorn och slimma transfereringssystemen. Försämringar i ersättningsnivåerna och kvalifikationsreglerna för de generella socialförsäkringarna innebar att de stigmatiserande individuella ekonomiska bistånden sköt i höjden i samband med krisen. Detta drabbade i första hand de delar av miljonprogrammet som den parlamentariskt tillsatta Storstadskommittén betraktade som "utsatta". Det handlade om stadsdelar som dominerades av "låga, mycket låga och extremt låga inkomster" (SOU 1997:61). Dessa områden motsvarade vid denna tid cirka 25 procent av totalbefolkningen i de tre storstadsregionerna (SOU 1997:61). I den serie av rapporter som Storstadskommittén publicerade framträdde konturerna av ett Sverige med nya fattigdomsmönster, massarbetslöshet och rasifierad segregation (SOU 1997:118; Sernhede, Thörn & Thörn 2016). Storstadssatsningen 1999 och 2004 ville genom olika insatser åtgärda dessa missförhållanden. Men som forskningen om satsningen visade (SOU 2005:69) är det

inte möjligt att genom riktade insatser i utvalda bostadsområden lösa problem som fattigdom och segregation då dessa är effekter av strukturella samhällsvillkor.

De borgerliga regeringar som regerade under mandatperioderna mellan 2006 och 2014 gav i uppdrag åt SCB att kartlägga det man benämnde ”urbana utvecklingsområden” (Regeringskansliet 2012), men tillsköt inga medel för att åtgärda problemen. Inte heller de socialdemokratiska regeringarna under Stefan Löfven inledde några betydande politiska insatsprogram för att bryta segregationen och minska klyftorna. De mest omfattande insatser som genomförts under 2010-talet har i stället initierats på kommunal nivå med de allmännyttiga bostadsföretagen i en ledande roll, i partnerskap med privata aktörer, socialtjänst och polis. Ett av de tidiga och uppmärksammade exemplen på detta är omvandlingen av stadsdelen Husby i Stockholm (Tahvilzadeh & Kings 2018).

Vår artikel studerar och analyserar denna form av förortsomvandling som en fråga om politisk styrning och motstånd som den väckt. Denna styrning har på 2010-talet varit inriktad på att ”utveckla” eller ”lyfta” stadsdelar som polisen klassificerat som ”utsatta” eller ”särskilt utsatta” (Polisen NOA 2017). *Med fokus på Göteborgs allmännyttas syfte med denna artikel att kartlägga de styrningsstrategier som varit dominerande och vilka strategier som boende utvecklat.* Vår undersökning tar sin utgångspunkt i följande frågeställningar: Vilken styrningslogik genomsyrar förortsomvandlingen? Vilka är omvandlingens viktigaste strategier för att bekämpa segregation? Ger styrningen utrymme för boendeinflytande, och i vilken mån har styrningen mötts av motstånd från stadsdelarnas invånare?

En av våra utgångspunkter är att lokala omvandlingsprojekt i de svenska storstädernas periferier som leds av de kommunala bostadsbolagen bör ses mot bakgrund av frånvaron av adekvata politiska satsningar på nationell nivå. Till detta ska läggas att 2000-talets projekt för att omvandla förorten har sammanfallit med ett grundläggande renoveringsbehov i miljonprogrammets bostäder, där bland annat kostnadskrävande stambyten måst genomföras. Det har inneburit att renoveringar av fastigheterna utgjort en central del av dessa omvandlingsprojekt.

Närmare bestämt analyserar artikeln projekt för förortsomvandling som alltsedan 1990-talet genomförts i tre olika stadsdelar i Angered i Göteborg: Gårdsten, Hammarkullen och Hjällbo. Det empiriska underlaget har skapats inom ramen för tre forskningsprojekt. Vi kommer i vår empiriska undersökning av dessa projekt att särskilt intressera oss för tre aspekter av förortsomvandling som styrning; bekämpandet av segregation genom social blandning, skapandet av social ordning genom ”trygghetsarbete” samt ”uppgradering” av bostadsbeståndet genom renoveringar. Vårt fokus på dessa tre aspekter är både teoretiskt motiverat och motiverat med tanke på tidigare forskning, vilket kommer att vidare utvecklas i nästföljande avsnitt.

I vår teoretiska analys av den politiska styrningen är vårt centrala begrepp ansvarsförskjutning (*responsibilization*), hämtat från det teoretiska perspektiv som utvecklats inom *governmentality studies* (Rose & Miller 2008). Vi urskiljer tre former av ansvarsförskjutning: 1) från makro- till mesonivå när kommunala bostadsbolag får ansvaret att leda partnerskap med privata aktörer och ideella organisationer på ett sätt som ålägger

dessa aktörer uppgifter som tidigare varit statens ansvar, 2) från meso- till mikronivå när kommunala bostadsbolag förskjuter ansvaret för renoveringar av bostadshus och utveckling av lokala miljöer till enskilda hyresgäster, 3) från mikronivå tillbaka till meso- och makronivå när invånare i miljonprogramsområden gör motstånd mot den ansvarsförskjutning som genomsyrar styrningen av omvandlingsprojekten genom att utkräva återtagande av politiskt ansvar på kommunal och nationell nivå.

I det följande avsnittet diskuteras kortfattat våra teoretiska utgångspunkter. Därefter följer ett avsnitt som tar upp tidigare forskning om allmännyttans förändrade roll i ljuset av den omläggning av bostadspolitiken som ägt rum sedan 1990-talet, samt ett avsnitt om metod, urval och material. I de följande avsnitten analyseras och diskuteras förortsomvandlingen i Angered. Vi inleder med en presentation av den så kallade "Gårdstensmodellen" och visar hur denna har konstruerats med hjälp av valda delar av den förortsomvandling i stadsdelen som genomfördes på 1990-talet. De två följande avsnitten om Hammarkullen och Hjällbo bygger på vår egen forskning.

Styrning som ansvarsförskjutning, kommunledd gentrifiering och territoriell stigmatisering

Vår studie av kommunledd gentrifiering (inom internationell forskning *state-led gentrification*)¹ utgår från Neil Smiths (2002) teori om hur omvandlingen av stadskärnor, som var utgångspunkten för de tidiga gentrifieringsstudierna, har ersatts av en generaliserad form av gentrifiering som kännetecknas av partnerskap mellan offentliga och privata aktörer under stadens (kommunens) ledning. Ofta inbegriper sådana processer privatiseringar av offentligt ägda bostäder. I en dansk kontext har Risager (2022) studerat hur sådana utförsäljningar varit en del i en politiskt styrd gentrifiering i anslutning till den så kallade "ghettolagen", där tidigare offentligt ägda bostäder i områden som placerats på en "ghettolista" har privatiserats. I en nederländsk kontext har en studie av statsledd gentrifiering av perifera områden genomförts av Uitermark, Duyvendak och Kleinhans (2007), som mot Smiths (2002) inflytelserika artikel har invänt att statsledd gentrifiering inte nödvändigtvis behöver drivas av privata aktörers vinstmotiv eller den lokala statens behov av ökade skatteintäkter, utan snarare kan förstås utifrån ett politiskt formulerat motiv att skapa social ordning. Uitermark, Duyvendak och Kleinhans (2007) pekar också på hur *social blandning* i detta sammanhang utgör en central styrningsstrategi både för att skapa social ordning och för att bekämpa segregation. Blandningen brukar tillskrivas både en "etnisk" och klassmässig innebörd, men som en rad studier har visat (se t.ex. Bridge, Butler & Lees 2012) saknar den

1 Inom internationell urbanforskning används begreppet *state-led gentrification* som beteckning för politiskt styrda gentrifieringsprocesser, vilket innebär att de leds av politiker och myndigheter i den lokala eller centrala staten i partnerskap med privata aktörer. Liksom andra forskare (se t.ex. Thörn & Despotovic) talar vi om "kommunledd gentrifiering" för att förtydliga att det i Sverige är fråga om den lokala staten. När vi refererar internationell forskning kommer vi dock att använda begreppet "statsledd". När vi relaterar vår studie till den internationella forskningen talar vi för jämförbarhetens skull också om "politiskt styrd gentrifiering".

definition av "segregation" som är styrningens utgångspunkt ett helhetsperspektiv på staden; det är bara de "utsatta" områdena som ska blandas, medan klassmässigt och etniskt homogena medel- och överklassområden lämnas därhän. Social blandning förfeljar därmed sitt integrationssyfte och blir en politiskt driven strategi för gentrifiering som bidrar till att fördjupa snarare än att motverka social segregation (Uitermark, Duyvendak & Kleinhans 2007).

I vår studie har vi sett ett starkt inslag av politiskt motiverad vilja att vidta åtgärder som skapar social ordning genom att avlägsna områden från polisens lista över "särskilt utsatta områden". Samtidigt skiljer sig vår studie både från Uitermarks m. fl. (2007) och Risagers (2022) studier i det avseendet att den ger ett exempel på politiskt styrd gentrifiering utan privatisering men dock med inslag av vinstmotiv hos de offentligt ägda bostadsbolag som driver processen.

För att fånga den form av politisk styrning som på samma gång kan inbegripa ansvarsförskjutning och ordningsskapande strategier knyter vår studie an till den teoretiska utveckling och empiriska forskning som, med inspiration från Michel Foucault, förknippas med begreppet *governmentality* (t.ex. Rose & Miller 2008, Burchell 1993), ett begrepp som vi väljer att översätta till "styrning". Detta betyder också att vi förstår den styrning av stadsomvandlingsprocesser som ägt rum i anslutning till nedmonteringen av den svenska välfärdsstaten som ett skifte från social till liberal urban ingenjörskonst (Thörn 2013). Vi använder termen liberal ingenjörskonst i stället för nyliberalism för att understryka att nyliberal ideologi visserligen har påverkat det politiska skiftet, men att detta inte har medfört mindre politik, styrning eller reglering på det sätt som den nyliberala dogmen föreskriver (Rose & Miller 2008; Larsson, Letell & Thörn 2012). Vi menar alltså även att det finns en viss kontinuitet mellan den sociala och den liberala ingenjörskonsten, att omvandlingen av den svenska välfärdsstaten inte låter sig beskrivas utifrån idén om ett radikalt brott. Med avseende på urban omvandling urskiljer vi tre logiker i den liberala ingenjörskonsten: 1) privatisering av bostäder och offentliga rum samt ett ökat spelrum för marknadskrafter i bostadsförsörjning och hyressättning; 2) ökad betoning av ansvarsförskjutning, där uppgifter och ansvar som tidigare var knutna till staten läggs över på kommunala organisationer, privata aktörer och ideella organisationer, som uppmuntras till partnerskap i form av en nätverksstyrning av stadsutvecklingen (Franzén, Hertting & Thörn 2014); 3) ökad betoning av disciplinära åtgärder, som övervakning och nolltolerans, vilka legitimeras med utgångspunkt i en diskurs om ökad urban otrygghet och rädsla (Sahlin 2010).

De sätt på vilka dessa tre logiker är verksamma i förortsomvandlingen kan också kopplas till tidigare forskning om territoriell stigmatisering. Louis Wacquant myntade begreppet "territoriell stigmatisering" för att belysa hur ökad social ojämlikhet manifesterar sig rumsligt i form av fördjupad marginalisering av de bostadsområden som inhyser den fattigaste delen av befolkningen och pekade på Sverige som ett exempel på hur denna process också i allra högsta grad äger rum i de välfärdsstater som tidigare mest framgångsrikt bekämpat social ojämlikhet (Wacquant 2007:98). Samtidigt har Schultz Larsen och Delica (2019) i sin genomgång av 119 sakkunniggranskade artiklar om territoriell stigmatisering konstaterat att det finns överraskande få studier om den

politiska styrningens betydelse för territoriell stigmatisering (s. 555–556). Vårt bidrag tar sin utgångspunkt i de studier som analyserar detta samband genom att koppla territoriell stigmatisering till politiskt styrd gentrifiering (Smith 2002; Uitermark, Duyvendak & Kleinhans 2007; Slater 2017). Vi utgår också från två slutsatser som dragits inom tidigare forskning på området. För det första gäller det Schultz Larsens och Delicas (2019:557) argument om att territoriell stigmatisering måste förstås som en integrerad del av nyliberal stadsstyrning. För det andra gäller det Slaters (2017) argument om att den territoriella stigmatiseringen av ett område på samma gång kan tjäna till att skapa ett ”räntegap” (*rent gap*)², som betecknar förhållandet mellan en fastighets aktuella och dess potentiella värde (Thörn & Holgersson 2014), och legitimera strategier för att ”lyfta” området. Sådana strategier för förortsomvandling arbetar alltså i ett initialt skede med stigmatisering för att legitimera omvandlingen, medan det i ett andra led syftar till att avlägsna stigma genom själva omvandlingen. Vi kommer emellertid att peka på hur förortsomvandling också, då man misslyckas med att i det andra ledet ”lyfta” området så som man tänkt sig, riskerar att reproducera och rent av fördjupa dess stigma.

Vi kommer i denna artikel att visa hur de tre logikerna genomsyrat omvandlingen av miljonprogramsområden i Angered sedan 1990-talet och hur detta vid vissa tillfällen lett till motstånd från invånarnas sida. Vår analys kommer att lägga särskild vikt vid ansvarsförskjutning (Thörn & Polanska 2023; Lunneblad & Sernhede 2023) samt hur denna, då den möter aktivt motstånd, kan bli föremål för en kamp som vi kallar *ansvarets politik* (Scheller & Thörn 2018).

Från bra och billiga bostäder åt alla till affärsmässiga principer

Omläggningen av den svenska modellens bostadspolitik, och hur den i grunden förändrat villkoren för de allmännyttiga bostadsbolagen, är ett bra exempel på hur skiftet mellan social och liberal ingenjörskonst rymmer element av både kontinuitet och skarpt brott. Å ena sidan har svenska bostadsforskare (Clark & Johnson 2009; Hedin, Clark, Lundholm m.fl. 2012; Lind & Lundström, 2008) övertygande visat på den avgörande betydelsen av det ”systemskifte” som den borgerliga regeringen genomförde i början av 1990-talet. På kort tid underminerades förutsättningarna för allmännyttan att fortsatt tillhandahålla ”bra och billiga bostäder åt alla” enligt den devis som formulerades på 1950-talet. Till detta bidrog avskaffandet av räntesubventioner och förmånliga lån för bostadsbyggande samt avvecklingen av underhållsfonderna.

De socialdemokratiska regeringar som följde fortsatte på den inslagna vägen med undantag för 1999 års stopplag (som sedan hävdades av den borgerliga regeringen år 2007). Ytterligare ett grundskott mot denna modell kom med 2011 års Allbolag, som stipulerade att allmännyttan, som tidigare definierats som icke-vinstdrivande bolag, nu måste drivas enligt ”affärsmässiga principer”, vilket öppnade för ett vinstmotiv (Thörn

2 Thörn (2013) har också använt termen ”hyresgap”, men vi följer här Thörn & Holgersson (2014), som menar att termen ”räntegap” är mer adekvat då det är en fråga om markvärde, som givetvis styr, men inte är identiskt med den hyra som markägaren kan erhålla.

& Polanska 2023). Därtill stipulerades att hyrorna i allmännyttan inte som tidigare sätter taket för hyressättningen i privatägda fastigheter. Allbolagen reglerar allmännyttan men förändrade alltså även villkoren för hyressättningen på den svenska bostadsmarknaden som helhet. Brett Christophers (2013) menar, liksom Holmqvist och Turner (2014) att frågan inte gäller *hurvida* Allbolagen fördjupar marknadiseringen, utan *hur mycket*. Medan dessa forskare ansåg det vara för tidigt att svara på denna fråga, visar det sena 2010-talets forskning om konsekvenserna av bostadspolitikens omläggning (Salonen 2015; Erlingsson, Fogelgren, Olsson m.fl. 2015; Svärd 2016; Grander 2018; Salonen 2021) att det politiska ansvar som återstår till väsentliga delar har förskjutits från statlig till kommunal nivå. Vår artikel ska förstås som ett bidrag till analysen av vad denna förskjutning innebär i fråga om (om)fördelning av makt och resurser.

Standardhöjande renoveringar

Det är i ljuset av bostadspolitikens omläggning man bör se det faktum att både privata och allmännyttiga bostadsbolag på ett systematiskt sätt har börjat utnyttja ett maskhål i den svenska hyresmodellens skyddsnät. När bruksvärdesmodellen skapades för ett halvt sekel sedan var den politiska intentionen att skydda hyresgäster mot drastiska och ofta godtyckliga hyreshöjningar av det slag som är vanligt i system med oregrerade marknadshyror. Maskhålet består i att åtgärder som klassificeras som standardhöjande berättigar till hyreshöjningar som inte står i proportion till den faktiska kostnaden (Thörn, Bogdanova, Polanska m.fl. 2023; Thörn & Polanska 2023; Polanska, Backvall, Richard m.fl. 2022; Thörn 2020; Stenberg 2018). Medan stambyten i den svenska bruksvärdesmodellen räknas som underhåll och därmed inte berättigar till hyreshöjning, har dessa renoveringar ändå medfört drastiska hyreshöjningar (kommunala bostadsbolag har i miljonprogramsområden kunnat höja med upp till 50 procent och privata fastighetsbolag med upp till 120 procent; se Thörn, Bogdanova, Polanska m.fl. 2023). Dessa möjligheter till kortsiktig vinst genom kraftiga hyreshöjningar har gjort att renoveringar av miljonprogrammet blivit ekonomiskt intressanta inte bara för internationella fastighetsbolag som Vonovia och riskkapitalbolag som Blackstone (Christophers 2022), utan också för allmännyttiga bolag som infört avkastningskrav.

En följd av renoveringarna är gentrifiering genom ”renovräkningar” (Polanska & Richard 2019; Pull 2020; Molina & Westin 2012; Baeten, Westin, Pull m.fl. 2017). Boverket (2014) har visat att den fjärdedel som flyttar vid renoveringar tenderar att ha låga inkomster samt att ekonomiskt bistånd och bostadsbidrag ökar bland dem som bor kvar. Med de ökade boendekostnaderna riskerar därmed också allt fler att hamna under fattigdomsgränsen. Samtidigt har de kraftiga hyreshöjningarna genererat motstånd och lett till framväxten av en nationell mobilisering av hyresgäster, både inom och utanför Hyresgästföreningen (HGF) (Polanska & Richard 2021; Thörn 2020; Sernhede, Thörn & Thörn 2016). Denna mobilisering har också handlat om de mer omfattande projekten för att omvandla förorten, som ansetts lida av ett demokratiskt underskott (Tahvilzadeh & Kings 2018; Al-khamisi 2015). Den här artikeln sätter in både renoveringarna och hyresgästernas organisering i det sammanhang som utgörs av den politiska styrningen av miljonprogramsförorter.

Metod, urval och material

Det empiriska material som artikeln bygger på har samlats in inom ramarna för tre forskningsprojekt. ”Deltagande i renovering: Mot ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbart miljonprogram?” (2018–2022) leddes av Håkan Thörn och finansierades av FORMAS. Projektet syftade till att studera och analysera hyresgästers inflytande i anslutning till renoveringar av miljonprogrammets hyresbostäder. Inom projektet genomfördes observationer av nio fallstudier av samråd (där fastighetsägare bjöd in hyresgäster till dialog om renoveringarnas genomförande) i Göteborg, Stockholm och Uppsala. Protester bröt ut i samtliga fall utom ett. Utöver observationer har projektet genomfört totalt 103 intervjuer, varav 50 intervjuer med hyresgäster som har deltagit i samråd om renoveringar, 29 intervjuer med tjänstemän på bostadsbolag, 20 intervjuer med representanter för HGF samt fyra intervjuer med politiker (Thörn, Bogdanova, Polanska m.fl. 2023). Detta projekt hade således initialt ett fokus på mikronivån (samrådsprocesserna), men observationer av hur ansvarets politik utspelades på denna nivå ledde oss vidare till en analys av de politiska ansvarskedjor och mer övergripande omvandlingsprojekt av förortsområden som står i fokus för denna artikel (se också Thörn & Polanska 2023). I samband med sin masteruppsats i sociologi (som anknöt till projektet) genomförde Hans Lindgren (2021) en analys av hur stadsutvecklingen förändrats i samband med att strategin för ”särskilt utsatta områden” år 2021 presenterats av AB Framtiden (moderbolaget för Göteborgs allmännyttiga bostadsbolag). Den byggde på dokumentanalys och åtta intervjuer med politiker, tjänstemän och forskare.

Ove Sernhedes fältforskning är utförd mellan 2018 och 2021, dels inom ramen för det av FORMAS finansierade nationella forskningsnätverket ”CRUSH” (Critical Urban Sustainability Hub), dels genom det av Stenastiftelsen finansierade forskningsprogrammet ”Mellan resignation och framtidstro”. Inom ramen för CRUSH-nätverket hade Sernhede fokus på frågor om hyresgästmobilisering i Angered (Sernhede 2021). Inom det Stenafinansierade forskningsprogrammet medverkar Sernhede i delprojektet ”Lokal samverkan och lärandets villkor”. Detta undersöker hur nya styrformer för ”utsatta” stadsdelar i Göteborg slår mot skola, socialtjänst och föreningsliv (Lunneblad & Sernhede 2023). Inom ramen för detta projekt har ett 30-tal intervjuer med rektorer, koordinatörer inom grundskoleförvaltningen, områdesutvecklare vid bostadsbolag, socialtjänst och föreningsliv genomförts. I CRUSH-projektet medverkade Sernhede vid möten, demonstrationer och olika former av sammankomster och manifestationer i Hammarkullen. Därutöver har han genomfört fem intervjuer med representanter för HGF, tio intervjuer med boende, två intervjuer med representanter för Bostadsbolaget och två intervjuer med forskare.

Fallet Angered

Området Angered projekterades i början av 1960-talet och har i dag cirka 50 000 invånare. Valet att studera förortsomvandling i Angered hade flera skäl. Angered rymmer den största delen av Göteborgs miljonprogramsbostäder. Den ökade in-

komstojämlikhet som följt med nedmonteringen av den svenska välfärdsstaten innebär att Angered liksom andra svenska miljonprogramsförorter har en överrepresentation av låginkomsttagare, fattiga och grupper som på grund av sin migrationsbakgrund är utsatta för diskriminering både på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden (Törnquist 2001; Sernhede 2002). Inom Angered finns emellertid också en variation mellan olika stadsdelar med avseende på förortsomvandlingens genomförande, vilket skapar intressanta förutsättningar för en jämförande analys. I *Gårdsten* inleddes redan på 1990-talet en omtalad förortsomvandling i det allmännyttiga Gårdstensbostäders regi. Den har i nationella och internationella sammanhang lanserats som ett mycket framgångsrikt exempel på ”utveckling” av en ”problemtyngd” förort (Salonen 2021). Gårdstensbostäders övergripande omvandlingsstrategi har också gjorts till modell för Göteborgs kommuns satsning för att ta bort stadens förorter från polisens lista över ”särskilt utsatta” områden (som beslutades år 2019) – den så kallade ”Gårdstensmodellen”. Till skillnad från förortsomvandlingen i Gårdsten har förortsomvandlingsprojekt i *Hammarkullen* från 1990-talet och framåt mött både motstånd och en aktiv mobilisering som förändrat styrningens inriktning. Slutligen blev *Hjällbo* år 2019 det första området för implementering av Göteborgs kommuns aktuella satsning på ”särskilt utsatta” områden i enlighet med ”Gårdstensmodellen”. Vi har i det följande valt att ge avsnittet om Hammarkullen störst utrymme, dels därför att omvandlingen av Hjällbo fortfarande befinner sig i en initial fas, dels därför att vi anser att Hammarkullen är ett relativt unikt fall av förortsomvandling. I kontrast till den nationellt hyllade ”Gårdstensmodellens” styrning ”ovanifrån” inbegriper den ett betydande inslag av medborgerligt deltagande och inflytande.

Gårdsten: från process till modell

Bakgrund

I Göteborg ingick Gårdsten som ett av fyra bostadsområden i Storstadssatsningen (de övriga var Hjällbo, Bergsjön och Norra Biskopsgården), men redan innan dess hade Göteborgs kommun skapat Gårdstensbostäder (GB) som ett utvecklingsbolag med uppdrag att komma med nya, innovativa lösningar på segregationen. År 2019 togs området bort från polisens lista över ”särskilt utsatta områden” mot bakgrund av att brottsligheten minskat i området samtidigt som tryggheten hade ökat (Polisen NOA, 2017). Till de förtjänster som har lyfts fram är att processen förutom minskad brottslighet och ökad trygghet har medfört ökad sysselsättning, minskat bidragsberoende, färre förtidspensioneringar, ökat boendeflytande samt minskat uttag av försörjningsstöd (Salonen 2021). GB har självt genom intensiv marknadsföring av Gårdstensprocessen bidragit till att ”Gårdstensmodellen” har blivit ett etablerat begrepp inom den svenska allmännyttan. Här ska vi helt kort, i tre steg (processen–forskningen–modellen), peka på hur AB Framtiden genom selektiv användning av forskningen lyfter fram vissa aspekter av Gårdstensprocessen, samtidigt som andra tonas ner eller försvinner.

Processen

Med avseende på de aspekter av förortsomvandling som vi är särskilt intresserade av i denna artikel (social blandning, trygghetsskapande åtgärder, boendeflytande och renoveringar) har GB tillämpat följande styrningsstrategier:

I anslutning till *renoveringarna* av bostäderna deklarerade dåvarande GB:s vd att bolaget hade en underhållsskuld till sina hyresgäster som uppskattades till 500 miljoner kronor (Salonen 2021). Göteborgs kommun erkände detta underskott och sköt dessutom till ytterligare 150 miljoner kronor (Lind 2022:532). Därefter genomfördes varsamma renoveringar utan hyreshöjningar som gjort det möjligt för hyresgästerna att flytta tillbaka. Initialt sänktes hyrorna och under de första fem åren förekom inga hyreshöjningar. Också fortsättningsvis har hyrorna i området hållits låga, det vill säga det har inte genomförts några standardhöjningar som motiverat hyreshöjningar utöver de som årligen förhandlas med HGF.

Social blandning genomfördes genom införande av en strikt hyrespolicy som innebar att inga lediga lägenheter uppläts åt hushåll utan inkomst från lönearbete, studier eller pension. Denna uthyrningspolicy kan ses som överlappande med bolagets strategi för att *öka tryggheten* genom att minska antalet ”problemfamiljer” i området. Denna strategi inbegrep vad bolaget kallade ”okonventionella metoder” för vräkning (Borelius & Wennerström 2009), vilket innebar att en familj kunde vräkas om en av dess medlemmar begått brott. I trygghetsarbetet har bolaget också, med den så kallade ”New York-modellen” (också kallad *broken windows*-modellen) som förebild, arbetat med nolltolerans mot klotter och skadegörelse i området (Sahlin 2010).

Bolaget har också utsett hyresgäster till avlönade ”husvärdar”, en åtgärd som motiverats både med utgångspunkt i ett *trygghetsperspektiv* och som ett led i att skapa boendeflytande. Som en viktig del i strategin för att åstadkomma boendeflytande har bolaget också handplockat enskilda hyresgäster till sin styrelse. Boendeflytande har av GB lyfts fram som en viktig del i dess samverkansstrategi, som också inneburit samarbete med stadsdelsförvaltning, socialtjänst och skola.

Forskningen

Det tidiga 2000-talets forskning mynnade på flera punkter ut i en kritik av Gårdstensprocessen. Olsson, Lind & Björk (2005) visade hur GB tagit kontrollen över samverkansformerna i området på ett sätt som inneburit att relationen till socialtjänst, skolan och stadsdelsförvaltning blivit ansträngd. Sahlin (2010) och Stenberg (2010) pekade på hur bolagets deltagandemodell sällan lett till verkligt inflytande. Lind (2022), som särskilt undersökt HGF:s roll i Gårdsten under processen, menar att HGF mer eller mindre aktivt utestängdes.

Den kanske allvarligaste kritiken mot bolaget formulerades i den forskning som genomfördes av Borelius och Wennerström (2009). Med avseende på boendeflytande i styrelsen visade de, med utgångspunkt i sitt intervjumaterial, att den ojämlika maktrelationen i styrelsen mellan de handplockade boenderepresentanterna och GB ledde till ett ytterst begränsat inflytande. Allvarligare var deras kritik av bolagets strikta uthyrningspolicy och ”okonventionella vräkningsmetoder” som drabbade hushåll med låga inkomster.

Att GB faktiskt rent företagsekonomiskt blev framgångsrikt har fastighetsekonomen Hans Lind visat i två rapporter (Lind & Lundström 2008; Lind 2020), som tydliggör hur fastighetsvärdena ökade i Gårdsten som ett resultat av Gårdstensprocessen. Detta tar också Tapio Salonen (2021) fasta på när han i den hittills mest omfattande genomgången av Gårdstensprocessen hävdar att GB visat att det inte finns någon motsättning mellan de ”affärsmässiga principernas” avkastningskrav och ett socialt ansvarstagande. Salonen invänder mot synen på Gårdstensprocessen som en modell, men identifierar likväl sju framgångsfaktorer i processen som andra allmännyttiga bolag bör ta fasta på. Av dessa principer uppfattar vi en som mest central, vad Salonen urskiljer som en balans mellan socialt engagemang och social kontroll (Salonen 2021:181). Han menar att ett kommunalt bostadsbolag alltid måste utöva ett mått av social kontroll, men att denna kan bli framgångsrik endast om den tar sin utgångspunkt i ett socialt engagemang för områdets befolkning (s. 159–161). Jan-Erik Lind (2022) bekräftar delvis Salonens analys på denna punkt, samtidigt som han är mer benägen att problematisera processens disciplinära sida genom att peka på ”auktoritära metoder och formell kontroll” som också haft betydelse för utvecklingen (s. 534). Just de auktoritära metoderna i Gårdstensprocessen har lyfts fram som ett framgångsrecept av Peter Esaiasson (2019), som menar att det förtroende för bostadsbolagen som förortsinvånare har gett uttryck för i opinionsundersökningar har gett dessa bolag stor potential att skapa social ordning i miljonprogrammets bostadsområden, då deras legitimitet ger dem ”rätten att belöna och straffa” (s. 149).

Modellen

Som vi ska ge exempel på i avsnittet om Hammarkullen nedan har GB:s arbete under hela 2000-talet påverkat allmännyttans arbete i Göteborgs miljonprogramsförorter. Det mest aktuella exemplet är den nya strategi för utvecklingsområden som år 2020 presenterades av AB Framtiden och som vi ska återkomma till i avsnittet om Hjällbo nedan. De forskare som Framtiden här i första hand hänvisar till är också de som de samverkat med, framför allt Tapio Salonen, men också Peter Esaiasson (trots att denne inte genomfört någon egen forskning om Gårdstensprocessen). Därtill citeras Hans Linds ovan nämnda forskning om de ökade fastighetsvärdena (Framtiden 2020:6). Däremot nämns inte den kritiska forskning som genomförts av Olsson, Lind och Björk (2005) eller Borelius och Wennerström (2009). Som ett resultat av detta speglar Framtidens konstruktion av Gårdstensmodellen till väsentliga delar Salonens forskning. Med hänvisning till Esaiasson betonar Framtiden emellertid i högre grad än Salonen New York-modellen och bolagets disciplinära funktion (som bland annat innebär att bolaget ”ser till att reglerna följs och straffar dem som bryter mot reglerna”, s. 14). Samtidigt inbegriper AB Framtidens konstruktion av Gårdsmodellen inte den aspekt av Gårdstensprocessen som enligt vår mening måste betraktas som en av de viktigaste, inte minst ur ett hyresgästperspektiv. Det gäller erkännandet av en underhållsskuld samt genomförandet av renoveringar utan hyreshöjningar.

Hammarkullen – stadsdelen som skapar egen modell för områdesutveckling

Bakgrund

Hammarkullen är ett av de områden som finns med på polisens lista över ”särskilt utsatta” områden. Göteborgs Stads Bostadsaktiebolag eller Bostadsbolaget, som ingår i Framtidenkoncernen, äger alla hyreslägenheterna i området, och sedan 2020 är man också innehavare av samtliga affärslokaler vid Hammarkulletorget. Bolaget har därmed i princip monopol på alla hyresfastigheter och uthyrningslokaler i Hammarkullen. Sedan Hammarkullen av bolagets styrelse utsågs till ”utvecklingsområde” har bolaget tagit ett fastare grepp om den lokala ”stadsomvandlingen” i stadsdelen. Likväl finns det betydande skillnader mellan Bostadsbolagets sätt att leda omvandlingen av Hammarkullen och GB:s strategi för omvandling av Gårdsten.

Men framför allt skiljer sig omvandlingsprocessen i Hammarkullen från den i Gårdsten genom sin lokala organisering. I början av 2010-talet bildades förortsrådet Vårt Hammarkullen av de lokala hyresgästföreningarna tillsammans med områdets fritidsgård, Folkets hus, lärare på skolorna, Karnevalsföreningen, Somaliska föreningen och flera andra. En representant för lokala HGF beskriver detta arbete på följande sätt: ”Här diskuterar vi olika saker som är gemensamma för oss alla som bor och verkar i området. Det är en viktig knutpunkt för att bygga den sociala sammanhållningen i stadsdelen” (intervju med lokal representant för HGF). Det är också i denna sammanslutning som den så kallade ”Hammarkullemodellen” tagit form. Denna tar spjörn mot Gårdstensmodellens toppstyrning och vill verka för en levande och tryggare förort genom att aktivt utveckla ett civilsamhälle där en mångfald av föreningar och andra aktörer ”underifrån” bygger den lokala gemenskapen och sociala sammanhållningen. Man är kritisk till den monolitiska ordningen i Gårdsten, där fastighetsbolaget är den allt överskuggande aktören i alla frågor.

Denna utveckling bör också sättas in i ett längre historiskt perspektiv. I teoriavsnittet hävdade vi att de partnerskap och samverkansformer som i dag dominerar insatserna i ”utsatta” stadsdelar inte enbart ska ses i ljuset av de senaste decenniernas nyliberala politik. Göteborgs kommun utsåg redan 1971 Hammarkullen till ett försöksområde där man skulle utveckla nya förvaltningsformer för att komma till rätta med de problem som uppstod i nybyggda miljonprogramsområden (Törnquist 2001). Den kritiska uppmärksamhet som ägnades stadsdelen i medierna under hela 1970-talet fick till följd att föreningsliv och kommunala verksamheter flätades samman i ett ”försvaret för förorten” och de människor som bodde där (Törnquist 2001; Hertting 2003). Det skapades en lång rad olika samverkans- och kulturprojektet som bidrog till att utveckla det som senare, under 1980-talet, kom att benämnas ”hammarkulleandan”.

Genom skapandet av GAIS-gruppen, ”Gemensamt arbete i stadsdelen”, under 1980-talet kom också bostadsföretagen i stadsdelen, som då var fler, med i samverkansarbetet. Denna tid kännetecknas av många olika projekt inom skilda sociala verksamheter, idrott och kultur, och med gemensamma krafter skapades 1986 ett Folkets hus i Hammarkullen. 1990 genomfördes en stadsdelsreform som hotade stödet

till Folkets hus och dessutom skulle innebära stängning av badhuset. I denna situation skapades HARM, ”Hammarkullen reser motstånd”, och nedskärningarna stoppades.

Hyresgästernas mobilisering

Anders Törnquist (2001) menar att det tidiga engagemang och den aktivitet som utvecklats i det lokala civilsamhället har präglat Hammarkullen som miljonprogramsområde. Men det finns en sfär där inflytandet från stadsdelens invånare varit begränsat, och det gäller frågor om ”själva boendet, över frågor som inflyttning, boendedemokrati, förvaltning etc.” (Törnquist 2001:146). Detta har delvis förändrats på 2010-talet genom den mobilisering av hyresgäster som ägt rum.

Den mobilisering i bostadsfrågan som växte fram under andra hälften av 2010-talet har sina rötter i trångboddhet, i hotet om utförsäljningar såväl som i missnöjet med en privat hyresvärd som under många år systematiskt misskött sin fastighet. Hyresgäster som bodde i fastighetsbolaget Carnegies 890 lägenheter på Bredfjällsgatan började år 2012 organisera demonstrationer och andra aktioner, inte bara i Angered utan också inne i centrala Göteborg. Politikerna i kommunfullmäktige uppväktades och tvingades förhålla sig till frågan.

Hyresgästernas krav att kommunen skulle ta över och tvinga den privata aktören att sälja blev framgångsrikt. I december 2015 köpte Bostadsbolaget samtliga lägenheter för 493 miljoner kronor, ett köp som gjorde bolaget till ägare av samtliga hyreslägenheter i stadsdelen. För att bolaget skulle kunna köpa Carnegies lägenheter behövdes ett godkännande från kommunen då Bostadsbolaget är ett kommunalt bolag. Men som villkor för att Bostadsbolaget skulle få förvärva Bredfjällsgatan krävde kommunen att bolaget skulle öppna för ”en motsvarande omvandling av delar av allmännyttans bostadsbestånd till bostadsrätter eller andelslägenheter” (Fryk 2021:75).

Hösten 2018 gick bolaget ut med information om att man tänkte omvandla 200 av 500 lägenheter i Sandeslätt, ett av Hammarkullens låghusområden, till andelslägenheter. Andelslägenhet är en boendeform som innebär att hyresgästen köper loss sin lägenhet medan hyresvärden fortsätter att äga fastigheten. Den lokala HGF i Sandeslätt kallade till möte och en demonstration organiserades. Efter ett protestmöte på Hammarkulletorget gick närmare 200 personer med i en demonstration genom området. Detta ledde till att Bostadsbolaget inom en vecka drog tillbaka sitt förslag, vilket bidrog till att stärka HGF:s förtroende bland de boende.

En representant för en av områdets tre lokala hyresgästföreningar menar att relationen mellan de boende och Bostadsbolaget förändrats sedan Hammarkullen fått status av ”utvecklingsområde”:

Det var olika chefer som kom till oss och sa olika klumpiga saker och dom ville ha övervakningskameror och styra upp grejer som vi inte var intresserade av. Plötsligt talades det om en massa pengar, det var det som var intressant och viktigt för dom, inte vi som bor i området så nu har vi fått en större distans till Bostadsbolaget, även om vi försöker bygga upp ett samarbete med samråd och dialog och så där. (intervju med lokala HGF)

Redan innan Bostadsbolaget köpte de 890 lägenheterna på Bredfjällsgatan fanns inom HGF ett krav på att renoveringen inte skulle leda till hyreshöjningar. Aktivister i området arrangerade i samband med Bostadsbolagets övertagande olika former av möten som ledde till att det skapades ett ”Manifest för Hammarkullen”. I detta fanns en önskan om ett så kallat ”nollalternativ”, det vill säga att renoveringarna inte skulle medföra hyreshöjningar. Manifestet tryckte på vikten av att de boende måste få ”makt och inflytande över renoveringarna” och att ”alla måste kunna bo kvar”. Hyresgästföreningen ordnade stormöte och mer än 100 personer deltog. Trycket på Bostadsbolaget blev påtagligt och man försäkrade att man hade ambitionen att alla ska kunna bo kvar efter renoveringarna (Lundberg 2019).

Samtidigt pågick ett projekt på Chalmers tekniska högskola i Hammarkullen. ”Lärande Lab Hammarkullen: Medskapande Renovering” var ett forskningsprojekt som startat 2014. I detta projekt ingick utöver Chalmers Arkitektur också HGF och Bostadsbolaget. Studentgrupper från arkitekturutbildningen gjorde projektarbeten i området. En projektgrupp utvecklade en modell för hur renoveringarna av Bredfjällsgatan skulle kunna gå till. I detta förslag fanns tre alternativa renoveringsnivåer. Det enklaste var ett ”nollalternativ”. Projektgruppen visade hur detta var möjligt att genomföra samtidigt som det var ekonomiskt försvarbart också utifrån Bostadsbolagets horisont. Bostadsbolaget bestämde sig för att ta projektgruppens arbete som utgångspunkt för ett pilotprojekt. De boendes önskemål skulle beaktas och renoveringar skulle göras med ett ”nollalternativ” (intervju med forskare på Chalmers). Enligt bolagets VD har 57 procent av de boende valt ”nollalternativ”, vilket innebär att lägenheten får ett nytt elsystem, nya tapeter och nytt golv i badrummet (intervju med vd i Bostadsbolaget).

Bostadsbolaget har som enda allmännyttiga bolag i Göteborg förespråkat ett nollalternativ. År 2016 menade Bostadsbolagets vd Kicki Björklund i en offentlig debatt att ett ”nollalternativ är en nödvändighet”. Det skedde med hänvisning till erfarenheter från andra bolag, där 70 procent av de boende flyttade efter renoveringen på grund av den höga hyran (Görfelt 2016). I vår intervju våren 2021 blir det tydligt att nollalternativet också motiveras med utgångspunkt i diskursen om social blandning. Björklund menar här att det inte är bra om det blir för många som tar det billigaste alternativet: ”Det är blandningen vi är ute efter. Blandning, blandning, blandning på alla håll och kanter” (intervju med vd i Bostadsbolaget). Blandningsmotivet visar sig också tydligt i det faktum att Bostadsbolaget verkat för och upplåtit mark till byggandet av nya hyreshus i Hammarkullen med andra upplåtelseformer än hyresrätt.

De boendes dialog med fastighetsägaren

Strax efter övertagandet av Carnegies lägenheter i december 2015 gjordes Hammarkullen till ”utvecklingsområde”. Bolaget började arbeta på en strategisk plan för att utveckla hela stadsdelen. De tidigare nämnda erfarenheterna från omvandlingen av Gårdsten trädde vid denna tid fram i den politiska debatten som ett riktmärke för andra stadsdelar. Bostadsbolagets policy för ”utvecklingsområden” inbegriper många av de punkter som senare lyftes fram i ”Gårdstensmodellen”. Det handlar om ordning

och reda, sophantering, trygghetsarbete, nolltolerans mot kriminalitet och superförvaltning. I vår intervju med bolagets vd klargör hon dock att hon hyser tveksamheter inför denna modell. ”Gårdsten är det enda man kan tänka sig att titta på, men det finns ju så mycket annat som man kan titta på när man ska skapa en strategi för att lyfta de här områdena.” Bolaget har under alla år strävat efter att ha en god relation till sina hyresgäster, menar hon. Detta är också något de lokala hyresgästföreningarna bekräftat i våra intervjuer.

När Hammarkullen blev ”utvecklingsområde” intensifierades bolagets arbete med att omvandla stadsdelen. Nya pengar tillkom, nya planer utvecklades och bemanningen på bolagets lokalkontor i stadsdelen utökades. Ett nytt centralt avtal om boendeinflytande undertecknades. Bolaget poängterade att man vände sig till det lokala föreningslivet för att samverka. Med olika aktörer i området skapades ett Fixotek, det vill säga en lokal där de boende kunde låna verktyg och få hjälp med lättare reparationer, och ett aktivitetshus där HGF och olika lokala föreningar kunde bedriva verksamhet. Det utvecklades också olika ”trygghetskapande” åtgärder, till exempel uniformerade trygghetsvårdar. Dessa går inte omkring och filmar boende som betar sig olämpligt för att sedan anmäla till fastighetsägaren, vilket sker i Gårdsten; deras uppgift är att vandra runt i området för att göra det tryggt för dem som är ute kvällstid och helger. Bolagets vd förklarar i vår intervju att ”nolltolerans mot kriminalitet är jätteviktigt. [...] Den är superviktig för det är kriminaliteten som skapar mycket av otryggheten” (intervju med vd för Bostadsbolaget). Det senaste tillskottet i områdesarbetet är att bolaget initierat en Lights On-verksamhet, vilket är allmännyttans variant av kommunens satsning på ”särskilt utsatta” stadsdelar, Skolan mitt i byn (se Lunneblad & Sernhede 2022). Bostadsbolaget har finansierat en koordinator som ska verka för att utveckla verksamheter i en av områdets problemtyngda skolor efter skoltid, läxhjälp, idrottsverksamhet, kulturskola med mera. Denna satsning har ingen relation till Gårdstensmodellen utan är kopplad till Göteborgs kommuns satsning Jämlikt Göteborg. Här är Skolan mitt i byn en av de verksamheter som anses vara av störst vikt för att erbjuda meningsfull fritid åt de unga och motverka rekrytering till kriminella gäng.

Bostadsbolaget framhåller att dessa och andra förändringar görs i dialog med de boende. Alla invånare i området är dock inte eniga med Bostadsbolaget på denna punkt. Friktionen mellan Bostadsbolaget och de boende har under senare tid ökat. Detta ska ses som en konsekvens av att Bostadsbolaget blivit den enda fastighetsägaren och dessutom fått ett tydligt mandat att vara den överordnade och utan jämförelse viktigaste förändringskraften i stadsdelen. Det uttalade målet är att ansluta sig till kommunens och Framtidenkoncernens plan på att avlägsna Hammarkullen från polisens lista över ”särskilt utsatta” områden. Detta kom till exempel till uttryck i den tilltänkta omvandlingen av Hammarkulletorget.

I arbetet med att projektera omvandlingen av Hammarkulletorget och den närliggande bebyggelsen tog Bostadsbolaget fram förslag från tre arkitektbyråer. Dessa visades upp för de boende i stadsdelens bibliotek. Bostadsbolaget bestämde sig hösten 2021 för att lansera ett av alternativen. Bostadsbolagets bristande kommunikation angående torgetprocessen skapade en stor oro bland de boende och inte minst hos

butiksinnehavare och andra verksamheter som i dag finns på torget, till exempel Angereds folkhögskola med cirka 400 elever. Folkhögskolan, som är en viktig utbildningsinstitution med hela nordöstra Göteborg som upptagningsområde, var upprörd över den bristfälliga informationen från fastighetsägaren. Alla butiker och verksamheter på torget och Bredfjällsgatan har blivit uppsagda och har nu korttidskontrakt som förnyas var tredje månad. Inför ombyggnaden av torget har dialogen således lyst med sin frånvaro. Som svar på detta arrangerade förortsrådet Vårt Hammarkullen i december 2021 en workshop om Hammarkulletorget. Bostadsbolagets planer synades och de boende i området lyfte fram vad man hade att säga om ett nytt torg i Hammarkullen. Mer än 100 personer deltog. Bostadsbolaget var representerat, liksom det utvecklingsbolag inom Framtiden som har fått uppgiften att genomföra nybyggnation och omvandling av torget. I en intervju med en lokalt anställd på Bostadsbolaget berömmar han hammarkulleborna för deras förmåga att arrangera denna typ av stora möten och han är imponerad över att så många har så mycket att säga. ”Mötet var ett fantastiskt väl organiserat möte som hyresgästföreningen höll, jag måste säga det att dom är jätteduktiga på detta, så strukturerat och bra sammanfattat” (intervju med tjänsteperson på Bostadsbolaget).

Protokollet från mötet ger vid handen att de boende var positiva till ett nyare och fräschare torg och likaså positiva till fler bostäder (Mötesprotokoll Vårt Hammarkullen, 6 december 2021). Men en oro för gentrifiering, hyreshöjningar och prisökningar var också framträdande hos många som uttalade sig. Därtill uttrycktes oro för att folkhögskolan och de nuvarande handlarna inte skulle kunna vara kvar om hyrorna höjdes. Samtidigt uttrycktes önskemål om återetablering av välfärdsstatens institutioner; man saknade en vårdcentral, ett apotek och barnavårdscentral.

Hjällbo och Framtidens nya strategi

Bakgrund

År 2019 tillkännagav Göteborgs kommunstyrelse ambitionen att inget av stadens särskilt utsatta områden ska finnas kvar på polisens lista år 2025. Framtidenkoncernen gavs det enskilt största ansvaret för att målet skulle nås och för att Gårdstensmodellen skulle spridas till dessa områden. Moderbolaget svarade på detta uppdrag genom att presentera den strategi för utvecklingsområden som redan diskuterats kort i denna artikel. I strategidokumentet hittar vi några av de motsättningar mellan socialt ansvar, i form av exempelvis åtgärder som ska motverka segregation, och krav på ekonomisk avkastning som enligt vår mening är typiska för dagens svenska bostadsmarknad. Förutom att visa hur några av dessa åtgärder ser ut kommer vi här att diskutera strategins ökade uppmärksamhet på trygghet och brott.

Strategier för att bekämpa segregation

I strategin uttrycks idén om att ”socialt blanda” i Göteborgs ”utvecklingsområden”, främst genom nybyggnation av bostäder, och genom ombildning av hyresrätter till

bostadsrätter (Framtiden 2020). Trots att koncernen själv fastslår att ”det måste erbjudas bostäder av olika storlek, hustyper, upplåtelseform och prisbilder i alla delar av Göteborg” (Framtiden 2019:3) för att bostadssegregationen ska kunna brytas, så framgår det i våra intervjuer med representanter för både moderbolaget och ett av bostadsbolagen att en stor majoritet av åtgärderna som sätts in fokuserar på förlorasidan av det segregerade Göteborg (intervjuer med representanter för AB Framtiden och Bostadsbolaget). Nästan inga hyresrätter alls planeras i mer välbeställda områden, och de få som faktiskt ska byggas kommer att få höga presumtionshyror. Motsättningen mellan socialpolitiska mål (som kommunfullmäktige i Göteborg ursprungligen formulerat för Göteborgs allmännyttan) och den ekonomisk-politiska styrningen av bostadssektorn (där ansvaret för bostadspolitiken förskjutits från statlig till kommunal nivå och underkastats affärsmässiga principer) bekräftas i hur den nya strategin hanterar frågan om bostadssegregation i Göteborg.

Trygghetsarbete

De boendes trygghet i Göteborgs ”utvecklingsområden” är det största fokuset för Framtidenkoncernens nya strategi. Otrygghet och brott ses som en konsekvens av den sociala och fysiska ”oordningen” i områdena. Därför betonas olika nolltoleransåtgärder, New York-modellen samt statsvetaren Peter Esaiassons idéer om att ”förorten” saknar ”intern normkontroll” och att det ”behövs en stark, trovärdig och legitim samordnande aktör som ser till att reglerna följs och straffar dem som bryter mot reglerna” (Framtiden 2020:14). Allt det här understryks av en intervjuad anställd vid ett av Göteborgs allmännyttiga bostadsbolag.

Det handlar om att få människor att ta ansvar, och att känna stolthet över området och tillit till oss [...]. Vi ska visa hur man sorterar saker, var cykelrummet ligger, hur man sköter sin lägenhet och sådana saker. Vi behöver bli kravställare. (intervju med distriktschef på Bostadsbolaget)

Sophanteringen och nedskräpningen i områdena utmålas som ett stort problem, och i andra intervjuer framkommer det att Framtidenkoncernen bedriver flera forskningsprojekt för att genom en förbättrad sophantering också ”öka tryggheten”. Förutom detta talas det om att intensifiera arbetet mot otillåten andrahandsuthyrning.

Renoveringarna

Precis som vi tidigare diskuterat är Gårdstensbostädernas modell för renoveringar utan hyreshöjningar inte en del av den nya strategin för utvecklingsområden. I stället lanserade Framtiden en modell som innebar att 20 procent av lägenheterna skulle renoveras utan hyreshöjning, och man överlät åt de enskilda dotterbolagen att avgöra hur dessa 20 procent skulle väljas ut. Modellen fälldes dock i Hyresnämnden sedan hyresgäster i Lundby, som inte fått möjlighet att välja det billigaste alternativet, anmält bostadsbolaget Poseidon. Som svar på detta fattade Framtidens styrelse ett nytt beslut, som innebar en målsättning om att 50 procent av lägenheterna skulle erbjudas en basnivå

med ”minimerad standardhöjning” i syfte att ”värna våra hyresgästers möjlighet att bo kvar” (Framtiden 2022:2). Mot bakgrund av Hyresnämndens dom gjordes samtidigt ett tillägg i beslutet som slog fast att alla hyresgäster som så önskade skulle få möjlighet att välja basnivån. Detta beslut är unikt i Sverige sedan de omfattande renoveringarna av miljonprogramsområdena inleddes på 2010-talet.

Den nya strategin i praktiken: Hjällbo

Hjällbo blev det första område där idéerna i Framtidens nya strategi började omsättas i praktiken. Bostäderna i Hjällbo byggdes på 1960-talet som en del av miljonprogrammet. Totalt finns här 2 600 bostäder, varav 2 300 ägs av Poseidon, ett av Framtidens dotterbolag. Här finns också ett köpcentrum och en skola. Den 7 februari 2019 publicerades en debattartikel i *Göteborgs-Posten* med titeln ”Vi tror på Hjällbos framtid!” (Blixt, Molund Tunborn & Josgård m.fl. 2019). Sammansättningen av de ”nio aktörer”, som här förklarar sig villiga att satsa på Hjällbos framtid, understryker att omvandlingen ska ske i regi av ett offentligt-privat partnerskap under ledning av kommunens fastighetsbolag AB Framtiden. Artikeln inleds genom att stadsdelen problematiseras i linje med den territoriella stigmatiseringens logik: det påpekas att Hjällbo finns på polisens lista över särskilt utsatta områden och att stadsdelen har ”stora utmaningar”. Vidare beskrivs tidigare förortsprojekt som ”inte alltid lyckosamma”. Men nu ska Hjällbo bli ”framtidens vinare” och därmed ”en stadsdel som alla andra”. Artikeln presenterar sedan fyra punkter i förortsomvandlingen med betoning på bostadsutveckling: renoveringar, nybyggnation av bostäder, ombildningar av hyresrätter till bostadsrätter samt utbyggd samhällsservice. Signifikant i sammanhanget är också att artikeln pekar på områdets läge som en del av dess utvecklingspotential: det gäller ”närheten till naturområdet Lärjeåns dalgång” samt att det ligger ”endast 12 minuters spårvagnsresa från Göteborgs central”. Detta pekar på kontinuiteten i en strategi som präglar stadsutvecklingen i Göteborg under det senaste decenniet. Den kan analyseras i linje med Smiths (1996) teori om ”den urbana fronten” och ska förstås mot bakgrund av centralt belägna fastigheters värdestegring i storstäder under de senaste decennierna (vilket varit en drivkraft i den generaliserade gentrifieringen; se Smith 2002; Thörn & Despotovic 2013; Thörn & Holgersson 2016; Thörn 2013). Genom stora stadsomvandlingsprojekt som ”upgraderat” semiperifera områden (södra Hisingen, Frölunda-Högsbo och Gamlestaden) har man flyttat gränserna för stadens ”centrum”. Därmed har man kunnat exploatera och realisera räntegapet mellan fastigheternas befintliga och potentiella värde. Debattartikeln om Hjällbo, som förklarar att ”området har stor utvecklingspotential”, bör förstås i detta ljus.

Vid samma tidpunkt producerades en broschyr med titeln ”Framtidens Hjällbo” av det kommunala bostadsbolaget Poseidon. Den vänder sig till stadsdelens invånare och inleds med frågan ”Varför?”. Också här presenteras utvecklingsprogrammet med utgångspunkt i en problematisering av stadsdelen: ”Hjällbo är en stadsdel som har många kvalitéer men också stora problem. Det krävs en långsiktig satsning för att Hjällbo ska bli som vilken annan stadsdel som helst” (Poseidon 2019).

I en av våra intervjuer med tjänstemän på Poseidon sades det övergripande målet för stadsdelens omvandling vara att ”skapa ett Gårdsten 2” (intervju med tjänsteperson på

Poseidon). Det inledande stycket i broschyrens beskrivning av omvandlingen handlar om trygghetsarbetet och betonar både bolagets egen särskilda insats och samverkan med polisen: ”Vi vill öka tryggheten i området, och här samarbetar vi med polisen. Vi har också en trygghetsgrupp som är närvarande i stadsdelen mellan 16–23 varje dag. Året runt”. Sociala mål formuleras också av bostadsbolaget: en ny skola ska byggas, nya fritidsaktiviteter för ungdomar ska skapas och i ett projekt som kallas ”Yalla Hjällbo” ska man både skapa jobb i stadsdelen och ”bryta kvinnors utanförskap”. Samtidigt ägnas merparten av broschyren åt de strategier som vid sidan av trygghetsarbetet utgör grundpelarna i omvandlingen av stadsdelen: renoveringar, ombildning av hyresrätter till bostadsrätter samt nybyggnation. Särskilt i anslutning till de två senare strategierna lyfts målet att skapa social blandning. Det finns även ytterligare en strategi för att uppnå detta mål som Poseidon tillämpar i området, men som inte nämns i broschyren. Det gäller en strikt uthyrningspolicy som, med Gårdstensmodellen som förebild, innebär att hälften av de lägenheter som blir lediga görs tillgängliga endast för familjer där det finns fast inkomst eller studielån. Sedan en pensionär tagit denna uthyrningspolicy till Diskrimineringsombudsmannen blev bolaget tvunget att erbjuda dessa lägenheter även till personer med pension (Strömbom 2021).

Omvandlingsprogrammet presenterades i maj 2019 i Hjällboskolan i samband med att Poseidon hade bjudit in hyresgästerna på Hjällbo Lillgata till ett informationsmöte om renoveringar. Ett 80-tal hyresgäster kom till mötet och många av dem ställde kritiska frågor både om ombildningarna och hyreshöjningarna i samband med renoveringen. Även HGF närvarade med två representanter. När vi intervjuade dem före mötet uppgav de att de bedömde risken för kraftiga hyreshöjningar som stor och att de därför ansåg det vara högt prioriterat att engagera sig i processen på ett tidigt stadium, trots att ingen lokal hyresgästförening bildats i området och trots att få hyresgäster är medlemmar i HGF (intervju med tre representanter för HGF). Under mötet bjöd Poseidon och HGF in hyresgästerna till en samrådsprocess. Initialt framstod intresset för att delta i denna process som svalt. På det första mötet deltog 18 hyresgäster, en siffra som sedan sjönk till fyra. Men efter att dessa fyra, med stöd från HGF, börjat mobilisera sina grannar genom dörrknackning vände denna utveckling och möteslokalen fylldes till sista plats. I hyresgästernas frågor och inlägg på dessa möten återkom två teman: oron för kraftiga hyreshöjningar och kritik mot Poseidon för bristande underhåll.

Hyresgästernas självorganisering kulminerade i ett protestmöte på Hjällbo torg i december 2019. Talarna på mötet tog upp inte bara rädslan för kraftiga hyreshöjningar utan också den övergripande omvandlingen av stadsdelen, som kritiserades för att vara en gentrifieringsstrategi som tvärtemot utvecklingsprogrammets mål om att bekämpa segregation skulle leda till att den fördjupades. Trots att demonstrationen hölls utanför Poseidons kontor riktade den sig alltså inte främst till bostadsbolaget, utan till kommun och regering, som avkrävdes ansvar för den segregation som utvecklingsstrategin ansågs fördjupa.

Slutsats

I denna artikel har vi försökt att besvara frågor om styrningens logik och strategier i den samtida svenska förortsomvandlingen – samt i vilken mån denna omvandling inkluderat boendeinflytande och gett upphov till motstånd från områdenas invånare. Med utgångspunkt i vårt teoretiska ramverk, inspirerat av kritisk urbanforskning och governmentalityteori, samt den tidigare forskningen på området, pekade vi på hur den liberala ingenjörskonsten medfört en ansvarsförskjutning från makro- via meso- till mikronivån; och hur varje nivåförskjutning väckt motstånd och kamp i en process vi kallat ansvarets politik. För det första har kommunala bostadsbolag fått ansvaret för att leda partnerskap med privata aktörer och ideella organisationer på ett sätt som ålägger dessa aktörer uppgifter som tidigare varit statens ansvar (från makro- till mesonivå). För det andra har kommunala bostadsbolag förskjutit ansvaret för renoveringar av hus och utveckling av lokala miljöer till enskilda hyresgäster (från meso- till mikronivå). Och för det tredje har invånare i miljonprogramsområden gjort motstånd mot den ansvarsförskjutning som genomsyrar styrningen av omvandlingsprojekten genom att kräva återtagande politiskt ansvar på både kommunal och nationell nivå (från mikronivå tillbaka till meso- och makronivå).

Vi menar att ”social blandning”, som blivit en huvudstrategi för att bekämpa segregation, åtminstone delvis bör ses mot bakgrund av den ansvarsförskjutning som skett, där både stat och kommun uppdrar åt de kommunala bostadsbolagen att komma till rätta med social ojämlikhet. Därmed blir den en form av styrning där segregation och fattigdom omdefinieras från att vara frågor om fördelningspolitik och social rättvisa på nationell nivå till att bli förvaltningsfrågor för vinstdrivande kommunala fastighetsbolag på lokal nivå. Bostadsbolagens verktyg för att hantera denna typ av övergripande, i grunden politiska fråga är dock begränsade. Social blandning genom de åtgärder vi pekat på, som i dag är relativt väletablerade inom internationell stadsutveckling, är den enda övergripande strategin som ligger inom bolagens möjlighetshorisont. Deras åtgärder är utformade för att få andelen personer med inkomst över genomsnittet i områdena att öka. De inbegriper ombildningar av hyresrätter till bostadsrätter i miljonprogramsområden samt byggandet av nya bostadsrätter och hyresrätter (som i dag är förenade med relativt höga hyror, vilket förväntas innebära att andelen personer med högre inkomst ökar i dessa områden). Vi kan också konstatera att även effekterna av standardhöjande renoveringar, där hyreshöjningar på mellan 50 och 120 procent förekommit i miljonprogramsområden (Thörn, Bogdanova, Polanska m.fl. 2023), ligger i linje med den sociala blandningens strategi, då boende med låga inkomster tvingas flytta (vi kan dock inte heller här peka på att det har funnits ett uttalat syfte hos de kommunala bolagen att skapa ökad social blandning genom sådan ”renovräkning”, även om sådana uttalanden tidigare har gjorts av privata fastighetsägare, Thörn 2013).

Inriktningen på trygghetsarbete motiveras i dag främst med utgångspunkt i polisens lista över ”utsatta områden”, men bör också ses i ljuset av social blandning som övergripande strategi. Om en relativt välbeställd medelklass ska lockas att bosätta sig i ett miljonprogramsområde måste dess stigma, som väsentligen är knuten till medial rapportering om brottslighet, hävas. Men trygghetsarbetet har också riktat sig till

den befintliga befolkningen i området och varit en viktig punkt på dagordningen för det boendeflytande som organiserats av fastighetsbolagen. Samtidigt har trygghetsfrågan haft låg prioritet i den hyresgästorganisering som vi studerat. Här har de kommande hyreshöjningarna i stället varit huvudfrågan.

Vi vill avsluta med några kritiska reflektioner kring denna utveckling utifrån vårt analytiska perspektiv. För det första har forskning visat att denna typ av social blandning inte uppnår de integrationsmål den styrs av (Salonen 2021). Strategins grundläggande problem är att den saknar ett helhetsperspektiv på staden; det är bara de ”utsatta” områdena som ska blandas, medan klassmässigt och etniskt homogena medel- och överklassområden lämnas därhän. Det betyder, som påpekats i internationell forskning, att social blandning bäst kan förstås som en form av statsledd strategi för gentrifiering (Bridge, Butler & Lees 2012; Uitermark, Duyvendak & Kleinhaus 2007). När social blandning åtföljs av trygghetsåtgärder kan den få en paradoxal effekt. Det faktum att trygghetsåtgärderna motiveras eller legitimeras av en syn på förorten som ”otrygg” bidrar till att reproducera förortens stigma. I de fall åtgärderna för att åstadkomma social blandning misslyckas, det vill säga i de fall befolkningen inte ”uppgraderas” på det sätt som avses, har förortsomvandlingen därmed bidragit till att befästa stigmatiseringen. I de fall vi studerat, där det inte har skett någon signifikant förändring av befolkningens sociala sammansättning, har denna stigmatisering i stället motverkats av invånarnas mobilisering, tydligast i fallet Hammarkullen.

I linje med de slutsatser som Tahvilzadeh & Kings (2018), Al-kamisi (2015), Sahlin (2010) och Stenberg (2010) dragit i sin forskning om medborgardialogens funktion i samband med förortsomvandling har vi pekat på hur bostadsbolagen sätter så snäva ramar för dialogen med hyresgäster att ett substantiellt inflytande förhindras; den väsentliga effekten blir då i stället att bostadsbolagens omvandlingsagenda kan genomdrivas med offentlig legitimitet. I fallet med Gårdstensprocessen, där HGF hölls utanför dialogprocessen och någon oberoende hyresgästmobilisering inte kom till stånd, kan dialogprocessen också sägas ha bidragit till en ”lyckad disciplinering” ur styrningens perspektiv. Det är också denna aspekt av processen som kommit att betonas i konstruktionen av en ”Gårdstensmodell”. Detta står i motsättning till förhållandet mellan bostadsbolag och boende i fallet Hammarkullen, där styrningen stötte på motstånd från områdets invånare. Jämfört med Gårdstensprocessen kan Hammarkulleprocessen kanske beskrivas som ”lyckad organisering”, där hyresgästers egna nätverk i samverkan med den lokala HGF fick till stånd ett reellt inflytande. Med avseende på boendeflytande pekar denna fallstudie därmed på att de av bostadsbolagen initierade dialogerna kan leda till inflytande om det också parallellt sker en oberoende hyresgästorganisering. En liknande process ägde rum i Hjällbo, där AB Framtidens strategi för särskilt utsatta områden för första gången skulle implementeras. Bostadsbolagets dialogprocess blev här en plattform för en bred hyresgästmobilisering som vidgades till en offentlig protest. Vid den offentliga demonstrationen mot förortsomvandlingens potentiellt gentrifierande effekter kritiserades inte främst bostadsbolaget, utan kommunen och regeringen. Därmed skulle man kunna säga att de protesterande förortsinvånarna ville kasta om riktningen på den ansvarsförskjutning som präglar förortsomvandlingens styrning.

Författarnas tack

Vi vill tacka de personer som låtit sig intervjuas för våra olika forskningsprojekt. Vi vill också tacka dem som bidragit till att samla in, diskutera och analysera det empiriska underlaget för denna artikel: Elena Bogdanova, Per Feiff, Christoph Haug, Johannes Lunneblad, Dominika V. Polanska och Camilla Rydberg. Tack också till Catharina Thörn och de anonyma granskarna för produktiva kommentarer på tidigare versioner av denna artikel.

Referenser

- Al-khamisi, R. (2015) "Dialogen som blev en monolog", 159–168 i T. Lindholm, S.O. de Costa & S. Wiberg (red.) *Medborgardialog – demokrati eller dekoration?* Stockholm: Arkus.
- Baeten, G., S. Westin, E. Pull & I. Molina (2017) "Pressure and violence. Housing renovation and displacement in Sweden", *Environment and Planning A* 49 (3):631–651. <https://doi.org/10.1177/0308518X16676271>
- Blixt, M., L. Molund Tunborn, L. Josgård, M. Ahlén, J. Larsson, M. Johansson, R. Hörnquist, M. Bergh, R. Erneback, M. Dolietis (2019) "Vi tror och satsar stenhårt på Hjällbos framtid", *Göteborgs-Posten*, 7 februari 2019.
- Borelius, U. & U-B. Wennerström (2009) "A New Gårdsten: A Case Study of a Swedish Municipal Housing Company" *European Journal of Housing Policy* 9 (2):223–239. <https://doi.org/10.1080/14616710902920330>
- Boverket (2014) *Flyttmönster till följd av omfattande renoveringar*. Stockholm: Boverket.
- Bridge, G., T. Butler & L. Lees (2012) *Mixed Communities: Gentrification by stealth*. Bristol: Polity Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847424938.001.0001>
- Burchell, G. (1993) "Liberal government and techniques of the self", *Economy and Society* 22 (3):267–282. <https://doi.org/10.1080/03085149300000018>
- Christophers, B. (2013) "A monstrous hybrid: The political economy of housing in early twenty-first century Sweden", *New Political Economy* 18 (6):885–911. <https://doi.org/10.1080/13563467.2012.753521>
- Clark, E. & K. Johnson (2009) "Circumventing circumscribed neoliberalism: The 'system switch' in Swedish housing", 173–194 i S. Glynn (red.) *Where the other half lives: lower income housing in a neoliberal world*, Bristol: Pluto.
- Erlingsson, G. Ó., M. Fogelgren, F. Olsson, A. Thomasson & R. Öhrvall (2015) "Att bolagisera kommunal verksamhet: implikationer för granskning, ansvarsutkrävande och demokrati?", *Statsvetenskaplig tidskrift* 117 (4):555–585.
- Esaiasson, P. (2019) *Förorten: ett samhällsvetenskapligt reportage*. Stockholm: Timbro.
- Framtiden (2019) *Avrapportering – Den politiska arbetsgruppen för blandade boendeformer. Styrelsehandling nr. 12 2019-4-11*. Göteborg: AB Framtiden.
- Framtiden (2020) *Framtidenskoncernens strategi för utvecklingsområden 2020-2030*. Göteborg: AB Framtiden.
- Framtiden (2022) *Revidering av riktlinje för varsam renovering*. Göteborg: AB Framtiden.

- Franzén, M., N. Hertting & C. Thörn (2016) *Stad till salu: Entreprenörsurbanismen och det offentliga rummets värde*. Göteborg: Daidalos.
- Fryk, L. (2021) *Hammarkullen 2020–2030. Från förort till europeisk utvecklingsområde*. Göteborg: Hyresgästföreningen.
- Grander, M. (2018) *For the benefit of everyone? Explaining the significance of Swedish public housing for urban housing inequality*. Malmö: Malmö University.
- Görfedt, G. (2016) ”Lovar renovering utan hyreshöjning”, *Hem & hyra*, 13 maj 2016.
- Hedin, K., E. Clark, E. Lundholm & G. Malmberg (2012) ”Neoliberalization of housing in Sweden: Gentrification, filtering and social polarization”, *Annals of the Association of American Geographers* 102 (2):1–21. <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.620508>
- Hertting, N. (2003) *Samverkan på spel*. Växjö: Egalité.
- Holmqvist, E. & L. M. Turner (2014) ”Swedish welfare state and housing markets: under economic and political pressure.” *Journal of Housing and the Built Environment* 29:237–254. <https://doi.org/10.1007/s10901-013-9391-0>
- Larsson, B., M. Letell, & H. Thörn. (red.) (2012) *Transformations of the Swedish welfare state: From Social engineering to governance?* Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230363953>
- Lind, H. (2020) *Affären Gårdsten – en uppdatering 2020*. Stockholm: KTH.
- Lind, H. & S. Lundström (2008) *Affären Gårdsten*. Stockholm: KTH.
- Lind, J-E. (2022) ”Lokala hyresgästorganisationer – roller, gemenskap och påverkan under tre årtionden: Röster och erfarenheter från bostadsområden och stadsdelar”, https://www.hyresgastforeningen.se/globalassets/fortroendevalda/lokala-hyresgastorganisationer210303_janeriklind.pdf (hämtningsdatum 23 maj 2023).
- Lindgren, H. (2021) ”What is the business of public housing? A new policy for Gothenburg’s ‘particularly vulnerable areas’”, masteruppsats, Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap.
- Lundberg, K. (2019) ”Hammarkullemodellen utmanar underifrån”. *Offensiv*, 21 maj 2019.
- Lunneblad, J. & O. Sernhede (2022) ”Från välfärdsstat till partnerskap. Om förskjutning av ansvar i ”särskilt utsatta” områden”, *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys* 14:33–52. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.14.2>
- Molina, I., & S. Westin (2012) ”Renoviction – even in Sweden? Four case studies on the regeneration of public housing estates”, Paper presenterat vid AAG Annual Meeting of the Association of American Geographers, New York, 2012.
- Olsson, S., J-E. Lind & Lena Björk (2005). *Framtidens stadsutveckling*. Göteborg: Framtiden.
- Polanska, D. V., & Å. Richard (2019) ”Narratives of a fractured trust in the Swedish model: Tenants’ emotions of renovation”, *Culture Unbound* 11 (1):141–164. <https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.2019111141>
- Polanska, D. V., & Å. Richard (2021) ”Resisting renovictions: tenants organizing

- against housing companies' renewal practices in Sweden", *Radical Housing Journal* 3 (1):187–205. <https://doi.org/10.54825/BNLM3593>
- Polanska, D. V., K. Backvall, Å. Richard & I. Molina (2022) "Predatory commodification and housing renovation", *Journal of Urban Affairs*. <https://doi.org/10.1080/07352166.2022.2088375>
- Polisen NOA (2017) *Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Nationella operativa avdelningen, Underrättelseenheten, Stockholm.
- Poseidon (2019) *Framtidens Hjällbo*. Göteborg: Poseidon.
- Pull, E. (2020) *The original sin: On displacement through renovation in Sweden*. Doktorsavhandling, Roskilde: Roskilde University.
- Regeringskansliet (2012) *Urbana utvecklingsområden*. Arbetsdepartementet, Dnr A2012/4115/IU.
- Risager Skærlund, B. (2022) "Rent gap governance", *City*, 26 (2–3):199–223. <https://doi.org/10.1080/13604813.2022.2042638>
- Rose, N. & P. Miller (2008) *Governing the present: Administering economic, social and personal life*. Cambridge: Polity Press.
- Sahlin, I. (2010) *I trygghetens namn*. Göteborg: Daidalos.
- Salonen, T. (red.) (2015) *Nyttan med allmännyttan*. Stockholm: Liber.
- Salonen, T. (2021) *Samhällsbygget Gårdsten – Allmännyttans framtid?* Falun: Premiss förlag.
- Scheller, D. & H. Thörn (2018) "Governing 'sustainable urban development' through self-build groups and cohousing: the cases of Hamburg and Gothenburg", *International Journal for Urban and Regional Research* 42 (5):914–933. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12652>
- Schultz Larsen, T. & K. Nagel Delica (2019) "The production of territorial stigmatisation", *City* 23 (4–5):540–563. <https://doi.org/10.1080/13604813.2019.1682865>
- Sernhede, O. (2002) *Alienation is My Nation*. Stockholm: Ordfront.
- Sernhede, O. (2021) "Hammarkullen – mellan motstånd och stigma", *Ord & Bild* 3, 135–144.
- Sernhede, O., C. Thörn, & H. Thörn (2016) "The Stockholm uprising in context: Urban social movements and the rise and demise of the Swedish welfare state city", 149–174 i M. Mayer, C. Thörn & H. Thörn (red.) *Urban uprisings: Challenging neoliberal urbanism in Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-50509-5>
- Slater, T. (2017) "Territorial stigmatization: Symbolic defamation and the contemporary metropolis" 111–125 i J. Hannigan & G. Richards *The SAGE Handbook of new urban studies*, London: Sage.
- Smith, N. (1996) *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. London & New York: Routledge.
- Smith, N. (2002) "New globalism, new urbanism: gentrification as a global urban strategy", *Antipode* 34 (3):427–451. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- SOU 1997:61. *Att växa upp bland betong och kojor*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- SOU 1997:118. *Delade städer*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2005:29. *Storstad i rörelse*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Stenberg, J. (2018) "Dilemmas associated with tenant participation in renovation of housing in marginalized areas may lead to system change", *Cogent Social Sciences* 4 (1):1528710. <https://doi.org/10.1080/23311886.2018.1528710>
- Strömbom, H. (2021) "Pensionären Lasse stoppas från allmännyttan – får rätt av DO". *ETC* 8 oktober 2021.
- Svärd, O. (2016) *Företagare eller politiker?* Göteborg: Göteborgs universitet.
- Tahvilzadeh, N. & L. Kings (2018) "Att göra kaos. Om förortspolitikerna som urban styrregim och demokratiskt spel", *Arkiv* 9:103–128.
- Thörn, C. (2020) "'We're not moving': Solidarity and collective housing struggle in a changing Sweden", 175–195 i J. Kruse and J. DeSena (red.) *Gentrification around the World*, Volume I. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41337-8_8
- Thörn, C. & Despotovic, K. (2015) *Den urbana fronten*. Stockholm: Arkitektur.
- Thörn, C. & Holgersson, H. (2015) *Gentrifiering*. Lund: Studentlitteratur.
- Thörn, C. & H. Holgersson (2016) "Revisiting the urban frontier through the case of New Kvillebäcken, Gothenburg", *City* 20 (5):663–684. <https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1224479>
- Thörn, H. (2013) *Stad i rörelse: stadsomvandlingen och striderna om Haga och Christiana*. Stockholm: Atlas.
- Thörn, H. & D. V. Polanska (2023) "Responsibilizing renovation: governing strategies and resistance in the context of the transformation of Swedish housing policy", *City* 27 (1–2):209–231. <https://doi.org/10.1080/13604813.2023.2170694>
- Thörn, H., E. Bogdanova, D. V. Polanska & L. Soneryd (red.) (2023) *Standardhöjning eller underhåll? Deltagande och hållbarhet i renoveringar hyresbostäder*. Stockholm: SCORE.
- Törnquist, A. (2001) *Till förortens försvar*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet.
- Uitermark, J., J. W. Duyvendak, & R. Kleinhans (2007) "Gentrification as a governmental strategy: Social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam", *Environment and Planning A: Economy and Space* 39 (1):125–141. <https://doi.org/10.1068/a39142>
- Wacquant, L. (2007) "Territorial stigmatization in the age of advanced marginality", *Thesis Eleven* 91 (1):66–77. <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>

Författarpresentation

Håkan Thörn

Professor i sociologi, forskar om sociala rörelser, makt och globalisering. Hans senaste böcker är *Post-Apocalyptic Environmentalism. The Green Movement in Times of Catastrophe* (2022) och *I skuggan av apokalypsen. Miljörörelser och industrikapitalism 1987–2020* (utkommer i september 2023) (båda tillsammans med Carl Cassegård). Han leder för närvarande forskningsprojektet ”Deltagande i renovering: Mot ett ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbart miljonprogram?” finansierat av FORMAS.

Ove Sernhede

Professor emeritus vid utbildningsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet. Sernhede har i huvudsak sysslat med ungdomskulturforskning med fokus på segregationens konsekvenser för unga i miljonprogrammets ”utsatta” stadsdelar.

Hans Lindgren

Lindgren har en masterexamen i sociologi vid Göteborgs universitet. Han är intresserad av urban styrning och gentrifiering samt jämställdhetsfrågor kopplade till faderskap. Hans masteruppsats heter *What is the business of public housing? A new policy for Gothenburg's "particularly vulnerable areas"* (2021).

Kontaktuppgifter

Håkan Thörn

Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet

Pennygången 57

414 82 Göteborg

Hakan.thorn@socav.gu.se